

סימן ז

חורש בבהמה ובמכונה*

ראשי פרקים

- א. מח' הראשונים בחרישה בשבת
- ב. חרישה בשביעית
- ג. שותפות האדם בפעולת החרישה
- ד. חרישה במכונה
- ה. ביאור הגר"ש ישראלי בשיטות הרמב"ן והרמב"ם
- ו. עושה פעולת איסור ע"י בהמה

מסקנה

* * *

א. מח' הראשונים בחרישה בשבת

כתב הרמב"ם בפ"כ מהל' שבת הל' ב': "זהלא לאו מפורש בתורה שנאמר: לא תעשה כל מלאכה, אתה ובנך ועבדך ואמתך ובהמתך — שלא יחרוש בה וכיוצא בחרישה ונמצא לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד ואין לוקין עליו". וערש"י שבת קנ"ד א' ד"ה לאזהרת מיתת ב"ד, שהטעם שאין לוקין על מחמר הוא משום ש"שאר מלאכות שבת נמי מהאי קרא נפקא להו אזהרה הלכך לאזהרת מיתת ב"ד ניתן... הלכך עיקר אזהרתו למקום שיש בו מיתת אתאי ולא למלקות".

רש"י והרמב"ם נחלקו בפ' הפסוק "לא תעשה כל מלאכה". לרש"י הפירוש הוא שיש כאן לאו אחד בלבד, "לא תעשה כל מלאכה", בין ע"י עצמך בלבד, ובין ע"י אחרים, כולל בהמתך. נמצא שהלאו של מחמר נאמר באותה אזהרה עם האיסור הכללי של אי עשיית מלאכה גם ע"י האדם עצמו ולכן אין לוקין על לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד. לרמב"ם הפירוש הוא שיש כאן כאילו שני לאוין, לאו אחד לאיסור מלאכה לאדם עצמו, ולאו שני לאיסור מלאכה ע"י אחרים, וה"ו של "ובנך ובתך... וכל בהמתך" בא לומר וכן לא תעשה כל מלאכה ע"י בנך, בתך ובהמתך. לכן אין לפטור את המחמר ממלקות בגלל שהלאו ניתן לאזהרת מיתת ב"ד, שהרי לאו בפנ"ע הוא. אלא ע"כ הטעם של פטור ממלקות הוא בגלל שהלאו הפרטי של "וכל בהמתך" כולל בו עצמו מלאכה שחייבים עליה מיתת ב"ד והיא חרישה וכיו"ב, לכן מחמר פטור ממלקות¹.

* כ' שבט תשמ"ז

1. פירשנו כן לד' המ"מ שבמחמר יש איסור לאו, להבנת הרמב"ן בד' הרמב"ם אין במחמר איסור מה"ת כלל, ורק חורש חייב משום "וכל בהמתך".

הנפ"מ ממחלוקת זו היא מהי חרישה? לדעת הרמב"ם היא מלאכת בהמה, אלא שהתורה חייבה עליה מיתה משום שגם האדם שותף לה, לדעת רש"י ייתכן שהיא מלאכת אדם.

ואכן הרמב"ן נחלק על הרמב"ם בשאלת החרישה בחידושיו לשבת שם ובסהמ"צ שורש י"ד. בחי' לשבת הוא כותב:

"והחורש בשבת הוא חייב משום **מלאכת עצמו** ובשבת חייב סקילה וביו"ט לוקה כמו ששנינו במכות... שהחורש בבהמה הוא נותן עליה עול והוא כובש אותה תחת ידו ובו היא תלויה, ואין הבהמה אלא **ככלי ביד אומן**, ואינו דומה למחמר שהבהמה היא הולכת לנפשה אלא שיש לה התעוררות מעט מן המחמר".

ובסהמ"צ יש שוני קל בלשונו:

"שאילו החורש **מלאכת עצמו היא ובהמה עמו** ככלי ביד אומן, כגון הגרון ביד החוצב בו והמשור ביד מניפו. תדע לך שהרי חייבין על זדונו סקילה ואע"ג דבעי דומיא דע"ז דעביד מעשה בגופיה, וביו"ט ובשביעית לא בא הלאו הזה והחורש בבהמה חייב מלקות כמו ששנינו במכות כ"א ב".

ההבדל ברור. לדעת הרמב"ם מלאכת בהמתו היא, לדעת הרמב"ן מלאכת עצמו היא. והרמב"ן הק' שתי קושיות: הראשונה: הרי בעינן דומיא דע"ז (שבת קנ"ג ב') דבעינן מעשה? וי"ל שגם הרמב"ם מודה שיש כאן מעשה אדם, אלא שעיקר המלאכה נעשה ע"י הבהמה, והאדם אינו אלא מסייע, כשם שלרמב"ן הוא להיפק, העיקר הוא האדם והבהמה אינה אלא מסייעת. ומכיוון שלרמב"ם יש כאן מעשה אדם לכן חייב חטאת. ב. הקושיה השניה מיו"ט ושביעית. לעניין יו"ט י"ל שכל מלאכות יו"ט הוקשו לשבת, ומכיון שבשבת חרישה נחשבת למלאכה, ה"ה ביו"ט (ובפרט אם נאמר שגם ביו"ט חייב על שביתת בהמתו הוקש כל הפסוק, גם מלאכת האדם, גם מלאכת הבהמה, וק"ו שותפות ביניהם).

ב. חרישה בשביעית

ובאשר לשביעית י"ל דאה"נ אין איסור חרישה בשביעית מה"ת. אבל לפי"ז צ"ל שהחורש במכות הוא זורע ע"י חיפוי וחייב משום זורע והדק"ל מזורע ע"י בהמה שחייב. ואדרבה, הקושיה חמורה יותר. בשלמא בחרישה יש לנו חידוש מיוחד בשבת שחייב, אך זורע מנא לן אפי' בשבת וק"ו בשביעית? וי"ל שכיון שכך היא דרכו של זורע לחפות ע"י חרישה אף זה נכלל בכלל אותו חידוש שחידשה התורה בחורש. (ואולי לזה כיוון הרמב"ם באומרו "וכיוצא בחרישה" ור"ל זריעה, ואין הכרח למש"כ האג"ט בדעת הרמב"ם שכוונתו לצד ע"י כלבים, יעו"ש).

וי"ל ששביעית שונה משבת משום שעיקרה איסור חפצא, שהארץ תשבות, ולכן גם אם הזריעה נעשתה ע"י בהמה סו"ס הקרקע נזרעה ואין כאן שביתה, ולכן חייב גם

כשזורע ע"י בהמה². ואע"פ שהמדייר ע"י בהמה לדעת הרמב"ם מותר, שם הבהמה עושה את הכל בעצמה. ודמי לשביתת בהמתו, שגם בשבת אינו חייב סקילה, ובשביעית מותר לגמרי. וכמש"כ במק"א, שאע"פ שהחיוב על הקרקע, אם הדבר נעשה מאליו, ללא מעשה אדם, אין איסור כלל בשביעית. משום שחיוב השביתה על הקרקע הוא שהקרקע לא תעבד ע"י אדם, ובמדייר, הבהמה עושה הכל בעצמה. משא"כ בזורע בחיפוי ע"י בהמה, האדם נחשב לעושה מעשה מסוים, וכשם שבשבת חייב חטאת, כך בשביעית הוא נחשב לזורע בשביעית, גם ללא פסוק מפורש, משום שהקרקע נזרעת ע"י אדם באמצעות בהמתו.

ועיין אג"ט (חורש א') שתירץ קושיה זו בכך שבשבת זה א"י וזה א"י חייב. אע"פ שמצד המלאכה עשה כל אחד חצי מלאכה, בכ"ז חייב, משום שדנים מצד העושה ומכיון שבשבת בעינין מלאכת מחשבת, ולבהמה אין מחשבה, לכן אנו מייחסים את כל המעשה לאדם החושב. (ואולי זוהי כוונת הגמ' במס' ב"ק ס' א' בזורה ורוח מסייעתו שחייב משום מלאכת מחשבת, דדמי לזה א"י וזה א"י ומכיון שלרוח אין מחשבה, כל המעשה מתייחס לאדם החושב. ועיין אג"ט זורה ס"ק ד' ג' – ד"ה' – ובעיקר שם בסוף). בשביעית לא בעינין מלאכת מחשבת (עיין בתשובתו סי' ג'), לכן חייב משום מעשיו עצמו ולא משום מעשה הבהמה, ועיי"ש בהג"ה שהקשה למ"ד דגם בשביעית בעינין מלאכת מחשבת.

ולדברינו א"ש, שביעית שאני, משום שאיסורה מחמת הקרקע ולכן חייב גם כשלא עשה את כל המלאכה בעצמו אלא רק סייע, דסו"ס מחמתו הקרקע נזרעה. (והאג"ט לשיטתו שם שבמקום שדנים על המעשה ולא על העושה זה א"י וזה א"י פטור, עיי"ש).

ג. שותפות האדם בפעולת החרישה

ועיין ב"מ פ' א' א"ר פ"א דנקיט פרשא (=מרדע), "הוא משלם" (שלא כיוון את הפרה יפה, וע"י שעיוות את השורה של מענה נשבר הקנקן – רש"י) "דב שישא בריה דר"א אמר דנקיט מנא (בקנקן, רש"י) משלם" (שהעמיק יותר מדי בארץ, רש"י). והלכתא דנקיט מנא משלם. נמצא שהעיקר בחרישה הוא החזקת הקנקן בעומק הקרקע. כלומר, האדם הוא החורש ע"י החזקת הקנקן והבהמה אינה אלא המושכת את הקנקן, אולם הוא בנעיצתו את הקנקן בקרקע הוא החורש, וכ"פ הרמב"ם. א"כ חרישה היא מעשה אדם ולא מעשה בהמה? (מיהו שם שני בני"א חורשים, האחד החזיק בקנקן והשני בפרה, עיין אפיקי ים). ועיין סנהדרין ע"ז סוף ע"ב: "מצמצם בנזקין רבינא מחייב רב אחא ב"ד פוטרי". וברוצח ילפינן מ"או חובה" לרבות את המצמצם. ורבינא המחייב בנזקין לומד ק"ו מרוצח. וצ"ע מה דין מצמצם בשבת? ויתכן לומר שמצמצם בשבת פטור מכיון שאינו עושה מעשה ממש אלא רק מצמצם. משא"כ בנזקין שהתורה חייבה על התוצאה ולא על המעשה, וה"ה ברוצח. ולפי"ז י"ל שאין ראייה מב"מ, שם מדובר בנזקין, לכן המצמצם

2. אח"כ מצאתי באפיקי ים ח"ב פי' ד' ענף ב' בהג"ה שכ"כ.

חייב והאוחז בקנקן הרי אינו אלא מצמצם. משא"כ בשבת פטור, ואלמלא גזה"כ שחורש חייב היה פטור, משום שאין זה מעשיו אלא מעשה בהמתו והוא אינו אלא מצמצם, אלא שהתורה חייבתו, ואין ללמוד מכאן לכל מצמצם בשבת, רק בחורש חייבה התורה משום שכך דרך המלאכה. ולפי"ז שביעית דומה יותר לנזיקין שכן התוצאה היא האסורה ולא המעשה, ולכן מצמצם בשביעית חייב, ומיושבת דעת הרמב"ם. (ועי' לעיל סי' ה' אות י"ג).

ולדעת הרמב"ן שחורש נחשב למעשה עצמו ג"כ ק' למה לי טעם משום שהבהמה נחשבת ככלי ביד אומן. תפ"ל משום מצמצם, וע"כ גם הוא סובר שמצמצם בשבת פטור, וכל חיובו רק משום שהבהמה נחשבת ככלי ביד האומן. ומסתבר דה"ה בשביעית (עו"ל שמצמצם עושה הכל לבדו, בחורש הוא נעזר על ידי הבהמה).

ד. חרישה במכונה

ובשו"ת הר צבי (אר"ח ח"א סי' כ"ח ג-ד) פירש הגרצ"פ את דברי הרמב"ן באופן זה: "דנציצת היתד והחזקת המחרשה מעשה אלימנתא היא ולכן א"צ קרא לזה לחייבו", עכ"ל. מבואר מדבריו שהוא מפרש את דברי הרמב"ן כמו שהקשינו מב"מ שהמחזיק בקנקן הוא העושה את מעשה החרישה, אלא שמכיון שאינו עושה לבדו היה מקום לפטורו, לכן מוסיף הרמב"ן שהבהמה נחשבת לכלי ביד האומן. נמצא שגם הבהמה נחשבת לחלק ממנו, והכל נעשה על ידו, הן נציצת הקנקן בקרקע והן משיכת הבהמה, אף היא מתייחסת אליו. אך אלמלא כן היה פטור כיון שלא כל מעשה החרישה נעשה רק ע"י בלבד, אלא בעזרת בהמתו.

אך דעת החזו"א (שבת ל"ו א') שהכוונת הבהמה לתלמיה היא מעשה החרישה. כלומר, החזו"א מפרש בדעת הרמב"ן שלא נציצת הקנקן בקרקע היא החרישה, אלא הכוונת הבהמה בלבד היא הנחשבת לכלי ביד האומן.

והנפ"מ מביניהם היא לגבי טרקטור. לד' החזו"א החורש בטרקטור יהיה חייב, ק"ו מבהמה, שהרי לבהמה יש דעת משלה ובכ"ז נחשבת לכלי ביד אומן, ק"ו טרקטור שאין לו דעת משלו, הריהו לגמרי ככלי ביד אומן. אך הגרצ"פ סובר שחרישה בטרקטור קלה מחרישה בבהמה, משום שהחורש בטרקטור אינו נועץ את הקנקן בקרקע בעצמו והכל נעשה רק ע"י המכונה בלבד, לכן אין כאן מעשה אדם כלל, אלא גרמא בלבד. מיהו, גם לד' הגרצ"פ בשביעית יש מקום להחמיר יותר משום שסו"ס הקרקע נחרשת ונזרעת מחמתו, ואע"פ שהגרצ"פ כתב את דבריו גם לעניין שביעית, לא כתב כן למעשה. (עיין תחומין ז' ויכוח הרב רוזן והרב ויטמן, ובעיקר בעמ' 77).

מיהו, כ"ז לד' הרמב"ן, אך לד' הרמב"ם שהחורש הוא מעשה בהמתו, י"ל שרק בבהמה המעשה מתייחס אליה, אלא שגזה"כ לחייבו, משא"כ בטרקטור, המעשה מתייחס כולו אל האדם, ובלא ספק חייב, וה"ה בשביעית חייב.

אלא שהרמב"ן אינו יחיד בדעתו. גם רש"י כנ' סובר כמותו, והרמב"ם יחיד בפירושו, כנראה. ולכן לד' הרמב"ן, אם נאמר שהפירוש הוא כמו שפ' הגרצ"פ בדעתו, שהאדם המחזיק בקנקן וחורש ע"י בהמתו נחשב למעשה אדם, זהו רק בבהמה, משא"כ

בטרקטור, כי הטרקטור כבר נמצא בתנועה, והוא רק מחזיק את ההגה, י"ל שאינו נחשב לחורש. אולם כאמור הגרצ"פ לא כ"כ למעשה, שהרי יתכן שכיוון ההגה הוא זריעה ממש, כגון שהטרקטור היה עולה על שטח שלא ראוי לזריעה והוא מכוון למקום הראוי לזריעה, ואע"פ שהוא רק מצמצם, י"ל שמצמצם בשביעית חייב, וכנ"ל.

ה. ביאור הגר"ש ישראלי בשיטות הרמב"ן והרמב"ם

ומור"ר הגר"ש ישראלי בארץ חמדה (מהדו"ק ספר ב' חלק ב' סי' י"ג עמ' שט"ז) דן באריכות בדברי הרמב"ן, האם חיובו של חורש מדין מעמיד (וכד' הרשב"א בב"ק נ"ו ב') או מדין אש (והדבר יהיה שנוי במחלוקת ר"י ור"ל אם אשו משום חציו או משום ממונו — ב"ק כ"ב א' וכן במחלוקת התוס' והר"ן בסנהדרין ע"ז האם יש דין אשו משום חציו גם בשבת). ומסקנתו (שם אות כ"א) שהמניח גחלת אע"פ שלא הוא השורף, אלא הגחלת היא השורפת, מ"מ הוא חייב מדין אדם המזיק על מקום הגחלת, לכן כל הפעולה מתייחסת אליו. וא"כ ה"ה חורש בבהמה, מכיון שהיא תחת ידו וברשותו היא כגרזן ביד החוצב בו, אע"פ שיש לה רוח חיים משלה. כי כשהיא נתונה תחת העול כל כולה נתונה ברשותו, במרותו ובשליטתו של האדם (ומדין מעמיד).

וה"ה בשביעית, כמבואר במכות כ"א ב' "יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום ח' לאוין, החורש בשור וחמור... ובשביעית"...

ולפי"ז צריך לחלק בין חורש לבין מעמיד בהמתו על המחובר בשבת. שם אין הבהמה נתונה תחת מרותו ושליטתו, לכן אע"פ שהוא העמידה שם, מכיון שהיא אוכלת בעצמה על דעתה העצמית היא אוכלת והוא לא נחשב לקוצר בשבת.

ובדעת הרמב"ם, הסובר שחורש ע"י בהמתו אינו נחשב למי שעושה את המלאכה בעצמו, אלא ע"י בהמתו, וגזה"כ היא שמלאכה כזו נחשבת למלאכת אדם, כתב מור"ר הגר"ש ישראלי שחורש ע"י בהמתו נחשב לשנים שעשאוה, שזה אינו יכול וזה אינו יכול, כי אף אחד מהם אינו יכול לחרוש בלי עזרת זולתו. מיהו, שניהם עושים ביחד מלאכה אחת, אלא שכל אחד מהם עושה פעולה אחרת. הבהמה מושכת את המחרשה והאדם נועץ את המחרשה בקרקע, ואין הדבר דומה לשנים שעשאוה שניהם עושים פעולה אחת ביחד, ולכן היה צורך בגזה"כ של "אתה ובהמתך" לחייב את האדם על חרישה כזו.

וה"ה בשביעית. גזה"כ בשבת גילתה לנו שחרישה היא מעשה המיוחס לאדם, בכל מקום אע"פ שנעזר בבהמתו.

ולפי"ז י"ל שהרמב"ם לשיטתו שהתיר לדייר ע"י בהמותיו בשביעית, כי רק בחרישה גזרה התורה שהיא תחשב למעשה אדם, אע"פ שנעזר בבהמתו, כי שניהם חורשים ביחד, משא"כ מדייר שהבהמה עושה את הכל לבד, אע"פ שהאדם מכניסה לדייר והוא בשליטתו של האדם, אין בכך בכדי לחייב את האדם במלאכתה.

ו. עושה פעולת איסור ע"י בהמה

ובאו"ח סי' שכ"ח נחלקו המג"א ואבן העוזר במעמיד עלוקה למצוץ דם בשבת. המג"א (בס"ק נ"ג) אוסר את ההעמדה מהתורה, ודימה זאת למשיך נחש שר"מ חייב על רציחתו (סנהדרין ע"ח) משום דהוי כתוקע סכין בבטנו ולא גרמא הוא. ואפילו לרבנן דפטרי היינו דס"ל שארס מעצמו מקיא, אבל עלוקה הוי כמו שעושה בידים.

ואבן העוזר נחלק עליו ודחה את ראייתו מנחש, כי בנחש מדובר שהוא דוחק את שיני הנחש בתוך בשר הנרצח ולכן לר"מ חייב, אך מעמיד עלוקה היא מוצצת את הדם מעצמה. (עי' לעיל סי' ה' אות ז). והביא ראייה ממעמיד אדם בהמה על המחובר בשבת. אלא שהקשה מב"ק נ"ו ב' ומחור"מ שצ"ד דקיי"ל שהמעמיד בהמה על קמת חברו חייב נזק שלם, אפילו ברה"ר, וכדין אדם המזיק?

וחילק בין ברי היזקא ללאו ברי היזקא. מעמיד בהמה על קמת חברו ברי היזקא. משא"כ מעמיד בהמה על המחובר. מיהו חילוק כעין זה נכון רק בנזיקין. אך בשבת אין נפ"מ בין ברי היזקא ללא ברי היזקא, אלא הכל תלוי בכוונתו. ולכן צ"ל שהמעמיד בהמה על המחובר אין כוונתו למלאכת קצירה, אלא שבהמתו תאכל ותתענג. אך בעלוקה כוונתו שהיא תמצוץ את הדם ולכן חייב.

וחילוקו לא ברור. גם במעמיד בהמה על המחובר כוונתו לקצירה, שהרי איך היא תתענג אם לא תוכל לקצור את המחובר ולאוכלו? אמנם י"ל שמה שהבהמה חותכת בשיניה תוך כדי אכילה אינו קצירה במושגים שלנו, אך סו"ס זו דרך חיתוך עשבים ע"י בהמות (עיין ארץ חמדה למו"ר שם באות ט"ז).

עוד הביא האה"ע ראייה מצד ע"י כלבים שחייב, וע"כ משום שכוונתו לצוד וא"כ ה"ה בעלוקה.

והחזו"א כתב ליישב את קושיית אה"ע מהמעמיד בהמה על המחובר שאין זו דרך קצירה. קצירה נעשית ע"י מגל המוחזק בידי האדם עצמו, משא"כ בהמה האוכלת מעצמה האדם לא עשה כלום. הוא רק העמיד את הבהמה. אך בנזיקין חייב אע"פ שלא הזיק בידיו אלא באמצעות בהמתו. שבנזיקין שנאווי לפני המקום הנזק, לכן המזיק חייב על התוצאה אע"פ שלא עשה מעשה בעצמו, משא"כ בשבת שנאווי לפני המקום המעשה ולכן אדם שלא עשה מלאכה בעצמו אלא ע"י בהמתו, פטור. (וצ"ל שחרישה שאני משום שהבהמה נמצאת תחת מרותו ושליטתו וכנ"ל).

וצ"ע מה יהיה הדין בשביעית. האם יש לדמות שביעית לשבת, או לנזיקין? מצד אחד השביעית נקראת "שבת הארץ" והגדרת המלאכות דומה לשבת. מאידך י"ל שבשביעית המטרה היא שהארץ תשבות וא"כ יש לדמותה לנזיקין. ובמדייר הרמב"ם מתיר והראב"ד אוסר, וצ"ע אם נחלקו בשאלה זו. מיהו י"ל שגם הראב"ד האוסר במדייר משום שהבהמות הוכנסו על ידו לתוך הדיר והן בשליטתו, אך מי שמעמיד בהמות על עשבים בשביעית והמקום פתוח והן יכולות ללכת לכל מקום שתרצינה, יתכן שהראב"ד יודה שמתור.

מסקנה

ולפמש"כ בדבורים (עי' סי' ל"ג) שאם אינו מעמיד את הכוורת בתוך המטע, אלא בשוליו, יש להתיר, י"ל שה"ה במעמיד בהמה על דשא לשם כיסוחו. כשיש בסביבה גם דשאים ועשבים אחרים, הדבר יהיה מותר. אך לצאת מכלל חשש, מן הראוי שלא בעלי הדשא יעלו את בהמותיהם על הדשא אלא יותר לכל זרע אברהם להעלות את בהמותיהם ונמצא שאין כאן כונה לכסח את הדשא. (עי' סי' ל"ב שיחדנו את הדיבור לנושא זה).